

“Pamćenje i odgovornost” (Memory and responsibility)

Beograd/Radmilovac, 4, 5. i 6. oktobar 2018.

Ovaj susret je drugi deo obrazovnog programa (“škola za mlade”). Prvi deo je održan 23, 24. i 25. februara u Beogradu, a učestvovalo **25** mladih ljudi iz Bosne i Hercegovine, Crne Gore, Hrvatske i Srbije. Prvi deo je imao prevashodno ‘teorijsku’ dimenziju, sa ciljem da steknu nova znanja o tranzicionoj pravdi i feminističkom pristupu pravdi. Predavanja su držali/e istaknute ličnosti iz akademske zajednice (istoričari/ke, sociolozi, filozofi i filozofkinje, istraživači, kao i aktivistkinje civilnog društva).

U skladu sa izraženim potrebama i predlozima učesnica/ka, drugi deo ‘škole’ imao je prevashodno aktivistički karakter – prostor za zajedničko promišljanje, kritičku refleksiju, preispitivanja, postavljanje pitanja, upoznavanja novih iskustava na polju tranzicione pravde, aktivističkog feminističko-antimilitarističkog angažmana sa ciljem uvećanja kolektivne moći i političke snage mirovnog pokreta. Na ovom susretu, učestvovala su **22** osobe iz Bosne i Hercegovine, Hrvatske i Srbije i to iz sledećih gradova: Beograd, Tuzla, Sarajevo, Novska, Leskovac, Požarevac, Đulići, Subotica. Učesnici/e su bile/i studenti/kinje humanističkih nauka, kao i istoričari, politikolozi i politikološkinje, novinari/ke, pravници/e, kao i tri svedokinje na Ženskom sudu (Rejha, Suvada, Marica), dobar deo su aktivistkinje NVO a jedan deo su učesnici/e prethodnog seminara istoimenog naziva.

Ovaj susret je bio organizovan u vidu radionica, debata-interaktivnih predavanja, projekcije filmova, itd.

Četvrtak, 4. oktobar

Javni čas o zločinu u Topčideru: 5. oktobra 2018. navršilo se četrnaest godina od ubistva dvojice gardista Dragana Jakovljevića i Dražena Milovanovića, u vojnom objektu ‘Karaš’, kasarne u Topčideru (5. oktobar 2004.). Gardisti su ubijeni u kasarni pod nerazjašnjenim okolnostima, a osnovano se sumnja da su ubijeni jer su u kasarni videli tadašnjeg haškog begunca Ratka Mladića.

Ovaj deo susreta održan je u prostorijama ŽUC-a, a o knjizi „*Anatomija organizovanog zločina*“ u izdanju Žena u crnom (2014.) govorio je autor Bojan Tončić. Prenosimo delove njegovog izlaganja, uz podnaslove priređivačice ovog izveštaja:

Stefane: ovaj deo mora da pregleda i odobri Bojan...

Zločin u prisustvu države...

„Ubistvo gardista Dragana Jakovljevića i Dražena Milovanovića, koji su bili na odsluženju vojnog roka, počinjeno je 5. oktobra 2004. godine. Moja, ali ne samo moja teza je da su ubijeni jer su videli Ratka Mladića. Ubilo ih je obezbeđenje Ratka Mladića. "Stariji vodnik Kovačević svedočio je da su poslednje reči pogođenog Dražena Milovanovića bile 'Iznutra, iznutra!'. Ispaljeno je dvanaest hitaca, koji su prekinuli uobičajeni jutarnji život u kasarni. Vodnik je dotrčao. Čovek je živ, ali od njegove prve izjave, sve ostalo ostaće tajna...Vodniku su menjali mu garnizone u kojima je službovao. Čudno je da je još živ, dobro je da ga nisu ubili, jer ima mnogo toga da kaže. Jedan od vojnika je ostavljen da iskrvari jer je hitna pomoć došla 45 minuta nakon ubistva. To su neke stvari s početka istrage. Nastavak istrage, koju je vodio jedan zlikovac, Vuk Tufegdžić, bio je katastrofalan. On je naredio da se na mestu zločina prospe kamion šljunka i time spreči cela istraga. Neke čaure su veštačene, neke nisu.

Činjenica je da u to vreme država Srbija štiti Ratka Mladića. On je bio do 2001. godine u stalnom radnom odnosu u državi, a nakon toga je penzionisan. Izvesno vreme nakon penzionisanja, dok se oko Srbije nije sklopio обруč da Mladića moraju isporučiti, bio je rado viđen gost u svečanim ložama na utakmicama, po beogradskim restoranima. Onda ga je vojska izvesno vreme čuvala. Taj se обруč

stezao. Šta se konačno dogodilo, mi ne znamo. Potpuno je sve sumanuto. Imamo sumrak institucija- od vojske, policije, državnih organa, tužilaštva, pravosuđa, do Ustavnog suda. S jedne strane, ne poštuje se odluka tog suda da se istraga ubrza. S druge strane, Ustavni sud donosi akte, rešenja, presude, a ne vrši pritisak.

Falsifikovanje, izvrtanje činjenica...

„Prvo je rečeno da se radi o ubistvu Milovanovića, pa o samoubistvu Jakovljevića, da bi sledeće jutro bilo obrnuto. U jednom homogenom okruženju nije moguće sve predvideti, nisu svi bili involvirani u čitavu priču. Neki su tu bili iz kriminala, neki iz idealizma, misleći da štite državu time što štite počinioca genocida. Mislili su da će svi Srbi nositi pečat genocidnog naroda. Ako u centru države imamo ubistvo dvojice pripadnika elitne formacije, to je agresija. A zapravo je država bila ta koja je bila agresor na samu sebe. To je klupko koje je nemoguće rasplesti, sve dok ne progovore oni koji znaju šta se dogodilo. Jedan od njih je zakupac kazina u hotelu Slavija, Puhalo, šef obezbeđenja, on sve zna. I svi ostali znaju: zna komandant kasarne, zna predsednik države Boris Tadić, zna Branko Krga, tadašnji načelnik Generalštaba. U međuvremenu oni su svoju priču nadograđivali i dorađivali. Kada danas pogledamo, tu nema nijednog normalnog, ozbiljno poremećeni ljudi bili su angažovani na čuvanju Ratka Mladića, čoveka odgovornog za smrt najmanje 8.000 ljudi. Oni to onda dožive kao mogućnost da nešto zarade, kao komandant kasarne Topčider i njegov sin. Toliko drugih stvari mogu da se kaže, ali suština je da država stoji iza svega.

Rat nije završen...

„Moja teza je da rat nije završen. Postoji kontinuitet. Samo negiranje je kontinuitet. Žrtve srpskog imena su, u glavama nacionalista, kolateralne žrtve. Žrtve koje su se sticajem okolnosti našle na pogrešnom mestu, u pogrešno vreme. To bismo u ratno vreme mogli da uporedimo sa Srbima koji su bili izbeglice iz Hrvatske. Tada je na njih po Srbiji organizovan nasumični lov na ulicama, ali i po izbegličkim centrima, iako po svim međunarodnim konvencijama izbeglice ne mogu da budu vraćene tamo gde mogu da poginu. Ti ljudi su uhapšeni i poslani su prvo da prođu dril arkanovih zlikovaca i tamo bili na najmonstruoznije načine maltretirani. Onda su im dali puške i stavili u prve redove. Neki su i poginuli“.

Štancovanje komisija, opstrukcija istrage...

„A. Vučić je pre dve godine formirao komisiju. Ona se možda i sastala, ali nema nijednog pisanog traga, saopštenja. Komisija je trebalo da istraži sve okolnosti i da kopa po papirima. U međuvremenu su bile novinarske istrage. U toj Komisiji je bio šef BIA, ministar pravde, policije, dvoje advokata (Olgica Batić i Predrag Savić) i još jedna osoba. Prvu komisiju država je formirala (*kad???*) s ciljem da opravda počinjeni zločin. Takva komisija je bila neodrživa. Tada su Crna Gora i Srbija bile u zajedničkoj državi. Ključnu ulogu je odigrao advokat Vladan Batić, koji je bio prijatelj sa tadašnjim predsednikom Svetozarom Marovićem. Napravljena je druga komisija. U razgovoru sa forenzičarom Slobodanom Savićem sam saznao da su postojale dve krtice, koje su sve uništavale. I ta druga komisija je bila vezanih ruku. Zaključak komisije nije bio da su gardisti ubijeni. Sada smo u stanju predkrivičnog postupka protiv nn lica... Opstrukcija se dogodila na mestu zločina, kada je V. Tufegdžić prosuo čitav šleper šodera preko mesta zločina. Nisu sve čaure pronađene, samo su neke veštačene. Onda se ispostavilo da nije sve bilo poslato na veštačenje u laboratoriju u Vizbaden, u Nemačku. Oni su zapravo učinili sve protiv istrage: nisu svima uzete parafinske rukavice, na volšeban način je nestao sin komandanta kasarne. On je otišao negde i vratio se posle mesec dana. Kao i obično, u tim spornim situacijama, kamere nikada ne rade. Izgovor je da nisu hteli da je poprave zato što vojska mnogo duguje.

Kontekst u kojem je počinjen zločin – skrivanje R. Mladića, negiranje zločina...

„2004. godine Srbiji ne pada na pamet da isporučuje ratne zločince. To je tada bilo najvažnije. A sada je najvažnija faza negiranja, apsolutno negiranja. Na različite načine se ovaj zločin prikriva. U to vreme je bilo važno dokazati da se Ratko Mladić ne skriva u Srbiji. A danas je potrebno dokazati da Ratko Mladić i ne postoji, da je izmišljena ličnost. Jednog dana će biti možda da ni dvojica gardista nisu ni postojali. Mi ulazimo u jednu orvelovsku priču.

Četrnaest godina od ubistva svaki predsednik kaže da je 'nama to prioritetni zadatak'. Pa valjda se, posle izvesnog vremena, kaže da li smo ga rešili. Pa nismo, niti ćemo ga rešiti. Možda su se službe malo preigrale da će to proći, nisu računale da to da se javnost mnogo podigla.

Te 2004. godine, kada je ubijenim gardistima pripisano da su homoseksualci, vojna bezbednost je ulazila u redakcije i predavala gotove tekstove. Nema novinar tu šta da radi. Takav tekst je morao da se štampa. Prvoslav Davinić je tada bio vojni ministar.

Komentari:

„Zanimljiv je kontekst u kome se to dešavalo. Zakon o prigovoru savesti je tada usvojen (2003.) zahvaljujući Biljani Kovačević Vučo i Ženama u crnom. Tome je prethodila višemesečna i uspešna kampanja po celoj zemlji, tada se videla potreba za otvaranjem, ogromna je bila potreba ljudi u Srbiji da stave tačku. Međutim, kampanja se nije odvijala po selima. Da su ubijeni mladići imali informacije o prigovoru savesti, da li bi išli u vojsku? Rosa, jedna od majki gardista, svedočila je na Ženskom sudu (2015.) je rekla da 'majke nikad ne daju sinove u vojsku'. Ona je pričala da ne može sebi da oprostí što svog Dragana nije izvukla iz kasarne, jer je on nju zvao i rekao da ne može tamo više da izdrži. Ona nije mogla da ubedi porodicu da ga izvuče iz vojske. Onda je sebe tešila da ga oni čuvaju. Rosa nijednom nije poverovala ni u jednu komisiju. Država je učinila veliki pritisak na porodicu Jakovljević da se kontakti porodice sa nama potpuno prekinu.

Inače, mi smo u Belu Reku, gde žive Jakovljevići, išli puno puta. Na desetu godišnjicu zločina (2014.) u selo je otišlo nas dvadesetak, bilo je strašno: pratilo nas je tridesetak specijalnih vozila, sa sve naoružanjem. Kad je taj konvoj upao u selo, seljaci su počeli da se zatvaraju.

Mi smo prikazale film o zločinu, Rosa je policiji rekla da u njeno dvorište neće ući jer nisu ni došli ni kada su joj sina ubili. Ona je bila jako ponižena, ljuta, nije policijajcima dozvolila da idu na groblje. Navodno zbog naše bezbednosti. Oni su preplašili ljude, uneli su im strah u kosti od svakoga ko dođe. Ideja da se napravi mirovna zadužbina Dragana Jakovljeviću je propala.

Još nešto o kontekstu: aprila 2004. godine pokrenule smo narodnu inicijativu 'Ne u naše ime' – protiv zakona o pružanju finansijske pomoći optuženima za ratne zločine i njihovim porodicama. Za nedelju dana smo morale prikupiti 18.000 potpisa da bi ta inicijativa bila uvrštena u dnevni red Skupštine Srbije. Sakupljeno je 30.000 potpisa, ali inicijativa nikada nije bila uvrštena u dnevni red. To je bilo u aprilu, a ovo se desilo u oktobru. Važan je kontekst u kome se sve dešavalo“ (*Stasha Zajović*).

U nastavku su prikazani dokumentarni filmovi:

- *'Pamtimo' (28 min.)*, projekcija dokumentarnog filma rediteljke Marije Arandžević, u produkciji Grupe za video aktivizam ŽuC-a
- *Tražimo istinu, zahtevamo pravdu (2:19 min.)* - Dokumentarni film o uličnoj akciji, koja je bila posvećena obeležavanju desetogodišnjice od ubistva dvojice gardista u Topčideru; akcija je bila izvedena u Knez Mihailovoj ulici, u Beogradu, 05.10.2014. godine. Autorka filma je *Marija Arandžević*.

Razgovor nakon projekcije

Bojan: „Petar Milovanović, jedan od očeva je rekao da su naša deca videla Mladića i kriminal. To je bilo zaštićeno mesto. Forenzičar Slobodan Savić mi je rekao da su posle mesec dana od ubistva pronašli jednu rupu u bodljikavoj žici. To niko nije registrovao ni tokom istrage. Moguće je da su tim putem švercovali, ali pre će biti da su neku robu švercovali sasvim legalno. U tome je učestvovao komandant kasarne i njegov sin sa još nekim ljudima koji su tu bili zaposleni. Vladan Batić je tražio da

se otvori jedan prolaz, ali su ga oni ubeđivali da je to neka trafo stanica koja se ne koristi. Onda je on insistirao, onda su našli nekog ko će to da obije. Unutra su videli vojničku spavaonicu koja je bila sva dezinfikovana, kao da se na njoj temeljno radilo da ne ostanu tragovi ljudi koji su tu boravili. To je vrlo simptomatično sakrivanost od čoveka koji je bio član komisije“.

Goran Lazin: Ispod kasarne se nalazi podzemni tunel.

Bojan: To je mreža tunela, na mapi grada, to je jedna mrlja. Ti tuneli povezuju različite vojne objekte: idu od komande gardijske briga, pa doma garde. To je podzemni grad. Oni su obezbeđivali objekat Karaš koje je trebalo da bude najbezbednije mesto u Srbiji. Navodno je to sklonište koristio Slobodan Milošević u vreme bombardovanja.

Vladimir Jojić: Da li su oni to otvorili?

Bojan: Ima različitih reportaža iz Titovih raznih bunkera. Ima jedan kod Konjica. To nije bilo korišćeno. To je pokazano vrlo znakovito novinarima RTS-a i Tanjuga. To su ljudi koji ne smeju da govore i pišu.

Vladimir Jojić: Niko više.

Bojan: Prvoslav Davinić je hteo, ali Boris Tadić nije dao...

Petak, 5. oktobar

U prepodnevrim satima organizovani su sledeći događaji:

- **Komemorativni skup u crnini i ćutanju** ispred kasarne „Karaš“ u Topčideru; solidarnost s roditeljima i porodicama ubijenih vojnika uz podršku njihovoj potrazi za istinom o smrti dvojice mladića.
- **Nikada nećemo zaboraviti zločin u Topčideru** – u Knez Mihailovoj ulici u Beogradu, protestno stajanje u crnini i ćutanju...

Potom je organizovan odlazak u Radmilovac (10 km od Beograda) gde smo nastavili rad.

Tokom razmene utisaka o oba događaja iskristalisali su se sledeći elementi:

- **Mladi učesnici/e izvan Srbije nisu nikada pre čuli za ovaj zločin, što potvrđuje da je na delu blokada informacija, da ne postoji zajedničko sećanje – prevladava sećanje samo na 'svoje' žrtve i zato je neophodna razmenjivati znanja, informacije, stvarati prostor za poštovanje i dostojanstvo svih žrtava;**
- **Sramno je i cinično to što je mesto zločina (kasarna) strogo kontrolisano, zabranjeno za javnost, čime država prikriva svoju odgovornost;**
- **Odsustvo predstavnika vlasti na komemoraciji u Topčideru potvrđuje licemeran odnos prema srpskim žrtvama o kojima se navodno brinu, a potvrđuje i kontinuitet zločina 'kako su mogli da ubijaju onih drugih imena, tako su mogli i svoje...'**
- **Ravnodušnost, nezainteresovanost, odsustvo saosećanja građana sa žrtvama zločina tokom protesta na ulici,**
- **Odsustvo saosećanja i interesovanja mladih najviše zabrinjava i boli i za to je najodgovornija država koja sistematski radi na zaboravu i poricanju zločina,**
- **Veoma je pozitivno to što su mediji pratili događaj...**

Izjave učesnica/ka:

„Ljudi uopšte nisu čitali zašto smo mi stajali na protestu. Teško je kada vidim one roditelje. Država ih ne podržava i to je velika sramota, žalosno je što je tako. Samo ih Žene u crnom podržavaju“ (*Suvada, Đulići, BiH*).

„Boli me nezainteresovanost građanstva. Dirnulo me kada su oni otvorili vrata i pustili obitelj, kao da ulaze u zatvor, a drugi ne mogu biti prisutni. To nije velika tajna da mi nismo mogli da odemo. Mislim da bi tim porodicama bilo lakše sa nama. Osjetili bi veću podršku. Ja se sva naježim kada znam da nisam mogla ući mjesecima u kuću gdje je stradao moj suprug. Da nisam imala nekog ko me je podržavao, ne bih mogla ni ući. Građani su bili nezainteresirani, neki su zastali da pročitaju“ (*Marica, Novska, Hrvatska*).

„Većina mladih ne znaju šta se desilo, ali je problem što ne pitaju“ (*Tomislav, Subotica/Beograd*).

„To što je najuža porodica mogla da uđe u dvorište kasarne jeste poruka da porodicama ne možemo da zabranimo ali druge to ne treba da zanima. U tome se vidi taj ceo slučaj“ (*Mirko, Beograd*)

„To je njihova poruka da oni nama nemaju zašto da polažu račune. Oni misle da mogu da kontrolišu nacionalna tela i to ko ima pravo da se saoseća sa srpskim žrtvama. Oni su ljuti zašto se mi saosećamo sa srpskim žrtvama. Mi njima 'otimamo' taj teren za koji su oni navodno zaduženi. Kako su mogli da ubijaju onih drugih imena, tako su mogli i svoje. To je sve kontinuitet i dokaz da se ništa nije promenilo“ (*Stasa, Beograd*).

„Ja sam bila izvan sebe. Ljudi nam nisu prilazili na ulici i nisu saosjećali. Pratila sam reakcije ljudi koji su bili tu. Bila sam ljuta. Gdje su drugi da budu tu sa nama?“ (*Merima, Tuzla*)

„Ja sam prvi put bio i u Topčideru i na ulici. Imam osećanje mučnine i besa. Najpotresniji trenutak je bio kada se Draganov otac okrenuo i zahvaljivao nam. Na ulici me je zaprepastila nezainteresovanost većine ljudi, nisu se okretali, neki su samo pogledali i prošli“ (*Vladimir, Leskovac*).

„Bilo je tužno i sramotno što niko od vlasti nije bio prisutan i to pokazuje licemernost vlasti prema srpskim žrtvama, sa kojima ni na koji način nisu pokazali saosećanje“ (*Marina, Trstenik/Beograd*).

„Vlast sistemski radi na tome da se to zaboravi. Kod mladih je to neznanje“ (*Nemanja, Požarevac*)

„Na jednoj konferenciji je jedan dečko rekao da ljudi ovde žive u bedi i ne mogu da se bave suočavanjem sa prošlošću. Zaista je neshvatljivo da se beda ne dovodi u neposrednu vezu sa onim što se dešavalo u prošlosti. Mislio sam da mediji neće više da dolaze. Mediji su došli i to me iznenadilo“ (*Stefan, Niš/Beograd*).

„Ja nisam znala za taj događaj, dok nisam došla ovdje. Kod mladih nije u pitanju neznanje, nego nezainteresovanost“ (*Vildana, Sarajevo*).

Etika odgovornosti: O zaboravu, prećutkivanju, poricanju, potiskivanju zločina iz prošlosti...

Osnova za razgovor su delovi eseja/književnih dela o navedenim pitanjima, koji su prethodni poslali učesnicima/ama:

Stanje poricanja- Stenli Koen; Pisma njemačkim slušateljima- Tomas Man; Dosije K. – Imre Kerteš;

Alaida Asman – Duga senka prošlosti; Eichmann u Jerusalimu – izveštaj o banalnosti zla – Hannah Arendt /Ajhman u Jerusalimu – Hana Arendt; Priča o ljubavi i tmini – Amos Oz i Tadeusz Borowski: Kod nas u Aušvicu/Auschwitzu. Razgovor je moderirala Marijana Stojčić.

Sličnosti i paralele između onoga o čemu govore navedena dela i dešavanja na prostoru bivše Jugoslavije: (državno organizovanih zločina, poricanju, zaboravu, potiskivanju zločina iz prošlosti...):

- **Mehanizam kolektivne amnezije služe režimu za manipulaciju, za izbegavanje odgovornosti; suđenja pred Haškim tribunalom nisu povećale svest o odgovornosti,**
- **Pripisivanje kolektivne krivice celom narodu, služi za prikrivanje odgovornosti onih koji su počinili zločine;**
- **Država koja je odgovorna za zločine (npr. ubistvo gardista) prikriva zločin/e, štiti zločince; država je neosetljiva na sve žrtve – kako srpskog tako i ostalih pripadnosti;**
- **Nezainteresovanost i ravnodušnost većine prema događajima iz nedavne prošlosti otežavaju suočavanju s teretom zločina;**
- **Pored mehanizama zaborava i potiskivanja, u Srbiji je na delu izolacija ljudi koji se bave memorijalizacijom onoga što se desilo i to se dešava na nivou države i društva;**
- **U svim državama u regionu preovladava slavljenje zločinaca i ponižavanje žrtava;**
- **Zlo/upotreba etničkog, verskog identiteta služila i služi za razdvajanje i proizvodnju mržnje; zbog rastućeg nacionalizma etnički mešovite porodice osećaju se krajnje ranjivo i nesigurno;**
- **Evropa nije prevladala traume Drugog svetskog rata (posebno holokausta), sadašnji odnos prema izbeglicama svedoče o duboko ukorenjenom rasizmu evropske civilizacije itd.**

Od alternativa navedene su sledeći stavovi a posebno aktivnosti:

- **uporna borba za istinu i pravdu makoliko to bilo manjinsko stanovište;**
- **negovanje sećanja, stvaranje prostora za svedočenje svih žrtava, lična sećanja treba da postanu deo zvaničnog pamćenja i zvanične istorije;**
- **mirovni aktivizam kod mladih, upoznavanje mladih sa antiratnim otporom;**
- **Internacionalistička solidarnost sa svim ugnjetenima, posebno sa izbeglicama...**

Stavovi učesnica/ka:

„Ja sam odabrao Stenlija Koena. Pratio sam snimke iz Haškog tribunala i oni su mi pokazali šta je to kolektivna amnezija, da 'zamlate' masu. I odbrana optuženih u Hagu je kao onih u Nirnbergu“
(Nemanja).

„Ja sam čitao tekst o Ajhmanu. Gardisti su bili na služenju vojnog roka, a država ih je ubila. Država svesno radi na tome da se to zaboravi, država posle toliko godina stoji iza sakrivanja tih činjenica. Država je neosetljiva na nesrpske žrtve, ali nije osetljiva ni prema svojim žrtvama. To država radi sistematski, štiti zločince. Država ne radi ništa da otkrije ubice vojnika. Zato je bitno da se sećamo, jer onda zaborav nije moguć. Ma koliko delovalo da nas je malo, bitno je da smo tu zbog istine i pravde“ (Vladimir)

„Čitajući tekst „Njemačkim slušateljima“ najviše me brine da taj sistem opstaje i danas i da će nas nezainteresovanost će dovesti u propast“ (*Merima*)

„Iz onoga što sam pročitala, naučila sam da se ljudi i u najtežim okolnostima nisu lišavali nade. Ja sam u mirovnom aktivizmu našla nadu, a to je da svaka žrtva ima mogućnost da ispriča svoju priču. A mi imamo pravo da se sećamo onoga što se desilo, a to je način da se to ne ponovi“ (*Vildana*)

„Ajhman nije bio neki demon, on je bio običan čovek, produkt sistema i države. To je zločin države Srbije, ono čemu smo mi danas prisustvovali. Najgora pozicija je posmatrača, koji stoji sa strane i kaže, ne tiče me se. To je najveća grupa ljudi“ (*Goran*)

„Meni je bilo zanimljivo da čitam različite tekstove u kontekstu ovoga što se dešava danas. Zanimljivi su mi mehanizmi potiskivanja, uvek su postojali, nekada su manji, nekada veći. Sada se javlja izolacija ljudi koji se bave memorijalizacijom onoga što se desilo. To se radi i na institucionalnom i na vaninstitucionalnom nivou. Pojedinaac ima pravo da njegovo sećanje postane javno sećanje. Toga ovde u Srbiji nema. Nažalost, ni Evropa nije naučila, da holokausta se ništa nije naučilo. Zato će se to i ponavljati“ (*Stefan*).

„Ja sam pročitala '*Duga senka prošlosti*'. To je o Drugom svetskom ratu, ali sam se ja pronašla u devedesetim godinama. Taj se zločin ponovio. Idemo u zaborav, zataškavanje. Žrtve se i dalje stavljaju u drugi red. Više se poštuju zločinci. Pripisuje se kolektivna odgovornost cijelom narodu, a ne osobama koje su počinile zločine. Mi građani smo odgovorni zato što samo gledamo sebe a ne šta se dešava drugome“ (*Suvada*).

„Ja sam pročitala tekst '*Kod nas u Aušvicu*'. Mene je to sve vratilo u devedesete godine. Mi se stvarno nismo pomakli ni milimetar ni od čega. RS neće da prihvate ni logore ni grobnice, ali hoće Republiku Srpsku. Federacija kaže da je toga bilo, ali oni ništa po tom pitanju ne preduzimaju. Mi se borimo za istinu i pravdu, iznad država“ (*Rejha*).

„Bitno je sećanje na antiratni otpor, koje ni država i društvo koje ne priznaju. Ima raznih vrsta otpora: rušenje Miloševića je vrsta otpora. Ali kakav je sadržaj tog otpora? Otpor prema nacionalizmu nikada nije postojao ovde. Milošević nije vodio 'dobre' ratove, to je ovde problem“ (*Stefan*).

„Paralela između Drugog svetskog rata i ovog rata nije nikakvo iznenađenje. Sa jedne strane je bio nacizam, a sa druge nacionalizam. Problem je sistem koji dehumanizuje sve. Bilo je Nemaca koji su pružali otpor pa su završili sa Jevrejima. Bilo je otpora devedesetih, ali ga nije bilo u velikoj količini“ (*Ljubica*).

„Ja sam čitao Dosije K. Imre Kerteša. Izdvojio bih dve stvari. „Mene je holokaust načinio Jevrejinom“, Kerteš je to rekao. Mene je to podsetilo na moje detinjstvo: do devete godine nisam znao šta sam po nacionalnosti. Mene su zadirkivali u školi da li sam katolik ili pravoslavac. Mi smo i jedno i drugo, mešana porodica. Kod nas u Subotici, mi nikada nismo gledali ko je ko, jer je mešovita sredina. U porodici su bili i Mađari. U Vojvodini je generalno tako. Tek devedesetih smo prestali da budemo jugoslovenska porodica, nego smo postali srpsko – hrvatska porodica. Ja nisam bio kršten u to vreme. Krstili su me kasnije protiv moje volje“ (*Tomislav*).

„Ja sam Srпкиnja iz Hrvatske. Ja se ne bojim izjasniti. Ali se boje djeca iz mješanih obitelji. Moj brat je oženjen Hrvaticom i ima tri kćerke. Da ne bila izolirana, djeca su morali da se opredjele da su Hrvati. Mješanim brakovi su u novostvorenim državama zemljama na marginama i jako im je teško“ (*Marica*).

„Kerteš u Dosje K. se pita da li je Aušvic incident ili je to trajni beleg i pečat evropske civilizacije?

Kerteš smatra da se holokaust ne može ograničiti na određeni istorijski period ili na uzak krug ljudi, niti može biti sveden samo one koji su preživeli. Mislim da su današnje izbeglice samo nastavak onoga što se dešavalo. Progon, žice, to je civilizacijska trauma Evrope. I zato Kerteš smatra da 'ako holokaust ne bude promišljen unutar civilizacije koja ga je proizvela, ta civilizacija će ostati u traumi, obogaljena, srljati u propast...' Ako mislimo da izbeglice iz Avganistana nisu dostojne da ih tretiramo kao ljude, onda je to problem. Evropa je premestila traumu na Bliski istok. Teško je bilo izgraditi internacionalizam, jer je nacionalizam u Evropi, i tada, kao i sad tako jak“ (*Stiša*).

“**Pismo ocu**” – dokumentarni film (2011.) reditelja Srđana Keča, u trajanju od 48 minuta; u filmu autor govori o srećnom periodu u životu svoje porodice pre rata, potom o drami porodice zbog rata i mobilizacije, kritičkog preispitivanja sina (autora filma) o očevom učešću u ratu...Film povezuje lično i političko, prikazuje dramu jedne porodice, ali i dramu prostora bivše Jugoslavije.

Nakon projekcije usledio je razgovor koji je moderirao *Stefan Milosavljević*.

Film je podstakao potresna svedočenja mladih, uglavnom o zločinu prisilne mobilizacije koji su preživeli očevi i muški srodnici, ali i o stradanju celih porodica mobilisanih, mladi su govorili o ukradenom detinjstvu, oduzetoj budućnosti, o neprevaziđenim traumama, o nasilju tokom nad civilima, a posebno ženama, tokom i nakon rata; postavljali su pitanje krivice i odgovornosti očeva, svedočili su o diskriminaciji na etničkoj osnovi...

„Ovaj rat je prekinuo mnoge živote. Mnoga su deca ubijena. Uništene su sudbine mnogih. Rat je prekinuo budućnost i nama koji smo ostali...Ja želim da kažem svoju ličnu priču, iako me je sramota jer ovde ima ljudi koji su izgubili svoje najmilije. Ono što je mene dovelo da budem sa ŽUC jeste lično iskustvo. Moja porodica je izbegla sa Kosova. Promenio se odnos moje porodice posle rata. Možda ne bi bilo razvoda. Kao malog, u školi u Nišu, zvali su me Šiptar. Ja nisam razumeo zašto je to tako. Danas razmišljam drugačije, pa sam izolovan“ (*Stefan*).

„Slična je priča bila u mojoj porodici. Moj otac je bio mobilisan 1991. Išao je u Baranju. On se skrivao, da ga policija ne bi našla kući. Ali je posle nekog petog puta, otišao da se prijavi u MUP, da vidi šta žele od njega. Mislio je da ga neće poslati u zatvor. Dali su mu uniformu i kod kuće nekoliko meseci nisu znali gde je. On kaže da on nije ispalio nijedan metak u ratu. Kaže da su oni bili momci iz kvarta, koje je zanimao rokenrol i uvek su imali mešovito društvo. Odjednom im je neko dao puške u ruke. Sa druge strane fronta su bili njegovi rođaci koji su živeli u Hrvatskoj. Ne znam ja sve detalje, jer on nije sve ispričao.

Mama je ostala sa mnom od godinu dana. Očevi roditelji su slušali vesti i čitali imena poginulih. Dobro je da on nije bio među njima. Otac je tek nedavno meni i mom bratu počeo da priča kako je bilo na frontu. I to samo zato što sam ga ja o tome pitao, jer o tome nikada nije pričao. Bio je na straži sa još jednim vojnikom. Pukla je bomba i to ga je traumatizovalo. Moj tata je razmišljao o tome kada će ga pustiti kući. Stalno je išao kod lekara, ali su ga svi vraćali na front. Onda je uspeo da ode kući. 1999. je išao u rezervu, ali na kratko. Mi smo kasnije imali problema, ali on nije rekao da je to zbog toga. Nikada u užoj porodici nismo imali nacionalnoj problema, ali u široj porodici da. Bilo je ljudi koji su bili protiv braka mojih roditelja i to na obe strane“ (*Tomislav*).

„Moj tata je iz Bugojna, centralna Bosna. U toj familiji postoje sve tri vere i svi su ekstremni. Kada je izbio rat, moj otac je bio u Srbiji. Oni su došli u Srbiju i preživeli. Ostatak je bio u Bugojnu. Moj stric je bio tamo. Imamo jednu porodicu sa dva sina. Moj stric je odlučio da ide u dobrovoljce i poginuo je. Moj otac mi je rekao da nije postojala mržnja, nego su bili jako izmanipulisani. Bilo je tamo strašnih stvari. Cela ta generacija ima odgovornost jer su pravili izbore. Mi nismo. Dobro je što naša generacija pita roditelje šta se desilo. Ta generacija je u strašnoj situaciji, depresiji, jer u podsvesti ima osećaj krivice, da li što je otišla u rat, ili što je glasala tako kako jeste. Kada se sve završilo, onda se shvatilo

šta se zapravo desilo. Dobro bi bilo da imamo mini istraživanja u svojim porodicama, možda bismo im pomogli da se suoče“ (*Ljubica*).

„Ja sam 1982. godište. Ja dolazim iz mešovite porodice. Moja majka je Grko – Makedonka, a otac Srbin. Moja majka je doživljavala diskriminaciju, rekli su joj da je Makedonka i da treba da ide. Moj otac je imao dojavu kada će biti mobilizacije i mi bismo onda otišli za Bitolj ili na more. On nije želeo da ide da ratuje, zato je ostao bez posla. I dan danas trpi teror od grada Niša. Ima nisku penziju. Njemu je mirna savest. On nije bio u ratu zato što nije hteo da ide. On je za mene veliki heroj“ (*Nemanja*).

„Meni je rat ukrao djetinjstvo. Ja sam napustila svoju kuću jer sam morala. Moj otac je bio prisilno mobilisan. Došli su neki ljudi i odveli ga u rat. Za mene je film poruka da rat ne donosi ništa dobro, nego prekine sve. Lična priča je možda najbolji način da nešto možemo da prikažemo zašto je nešto dobro a nešto ne“ (*Vildana*).

„Ja na sreću nemam ličnih iskustava kao vi. Imam drugu vrstu iskustava. Ja sam poslovno obilazio te porodice vojnika i policajaca odavde koji su poginuli u ratu u BiH i Hrvatskoj, i oni mobilisani i dobrovoljci. Rat nije nešto što se desi, padne sa neba. To je proces. Ja sam tada bio mali i ne znam kako smo mi kao društvo došli u tu fazu da dođe do rata. Sve ove zemlje koje su ostale na ruševinama Jugoslavije su pune nesrećnih ljudi za koje se rat nije završio. Posledice rata ne samo direktne, taj rat je uticao na milione ljude i ko zna koliko ćemo se mi još oporavljati. Ima toliko ljudskih razvalina svuda oko nas“ (*Mirko*).

„Moj tata je bio u dva rata: u BiH 1992. i na Kosovu 1999. godine. Meni su pričali da je postao nervozniji. Ostavilo je to posledice i na njega i na mene i na čitavu porodicu. Svi mi možemo da se prepoznamo u ovom filmu“ (*Marina*).

„Militarizacija se odvijala odavno; rat je u ovoj zemlji i u vremenu idile stalno bio pripreman. Mi smo odrastali sa time da smo bili četvrta vojna sila u Evropi, da se stalno pripremamo za odbranu, čitav život je bio militarizovan. Moja generacija je najodgovornija, iako su neki od nas imali samo gnušanje od JNA, vojnog roka, štafete. Veliki je broj mladića imao otpor prema tome. Srbija je osvajački išla u rat, ali nema nijedan centar u PTSP. To je praksa agresorskih država i armija. Ko snosi ogroman teret? Žene u Srbiji jer skoro polovina femicida je zbog arsenala privatnog oružja. Zdravstvene posledice su zaprepašćujuće kod žena čiji su sinovi mobilisani. Sve su imale rak dojke. Tragedija je ogromna i tih muškaraca koji su potpuni luzeri...“ (*Staša*).

Kultura otpora – antiratni angažman rok muzike (EKV...)

Razgovor uz projekcije doku-filmova 'Kao da je nekad bilo'; 'Rimtutituki', 'Slušaj 'vamo',

O tome je govorila *Jelena Marković*, rediteljka i aktivistkinja ŽUC-a:

Otpor ratu u Vijetnamu...

„Glavna fora je u tome što rokenrol (rock&roll) je povezan sa mladima i sa kontrakulturom. Oni hoće da budu slobodni, hoće nešto drugačije od onoga što im porodica i društveno okruženje prenose. Posle Drugog svetskog rata, kada kreće Hladni rat između SAD i SSSR, počinje rat u Vijetnamu, koji donosi probleme mladim ljudima, posebno onima u mirovnim pokretima. Oni učestvuju u pravljenju bunta, u želji za mirom i slobodnom ljubavlju. Dolazi do zapaljivih pesama, do imidža koji ljudi usvajaju i prenose.

Tu imamo dve pojave: konzervativni i hipi, rokenrol stil oblačenja. To su dva stila oblačenja iz kojih se vidi šta je kultura glavnog toka (mainstream), a šta je alternativna kultura. Ona postaje sve masovnija i sve globalnija. To se dešava u vreme velike popularnosti radija, početka televizije, diskografske kuće su u porastu. Rokenrol brzo postaje globalna kultura i širi se planetarno. Bitno je povezati ono što su mirovni pokret, pokret za prava Crnaca u Americi sa onim što je izraz hipi i pop kulture. To je isprepletano međusobno. Zbog rata u Vijetnamu mladi muškarci su živeli u stalnom strahu da će biti mobilisani. Nekada su u Americi postojali načini da ste pošteđeni regrutacije, tipa upišete fakultet ili ste se prijavili da nešto radite. Ljudi su u početku bežali u te opcije, ali mobilizacije su bile sve masovnije, ali i koledži, postaju mesta za otpor mobilizaciji. Crnački pokret je kompleksan, imao je i mirovne i militantne frakcije. Postojali su pokušaji saradnje antiratnog i crnačkog pokreta. To je bio prvi rat koji je Amerika vodila, a gde su svi zajedno regrutovali. To je kao bilo divno da zajedno ratuju beli i crni, ali su mnogo više ginuli crni nego beli. Onda je u crnačkom pokretu raslo interesovanje za zajedničkim pokretom za mir. To vreme je bilo dosta plodno vreme. U narodu nije postojala velika podrška tom ratu. Poruka mira se širila izrazom popularne muzike, poruka mira je bila najvažnija stvar na planeti...

Čudo Vudstoka...

„Dešava se da među tim rokerima šezdesetim godinama postoje mladi ljudi koji vrište da neće da budu ono što im država nalaže. Izgledaju kao pali sa Marsa. To je izraz slobodne volje i poruka mira. Među tim ljudima je uvek bili oni koji su glasnogovornici, koji promišljaju političke ideje i konsekvence rata.

Vudstok je bio avgusta 1968. Prvo trebao da bude u jednom gradiću i očekivalo se 50.000 ljudi. Onda su ga premestili dalje, jer su se ljudi bunili. Došlo je pola miliona ljudi. To je trajalo tri dana. Bilo je obezbeđenje od 12 policajaca. Nije bilo nikakvog nasilja, nije bilo nikakvog incidenta. Kada je počeo festival počela je kiša. Ljudi su se dobro provodili, a nisu imali dovoljno ni hrane. Reći da je to samo dobra zabava, ne stoji. To nije tačno. To je bila potreba za mirom, za otvorenosću, za zajednicom. Bilo je učesnika koji nisu uspeli da stignu a krenuli su na put...

Postojali su napori medija glavnog toka i centara moći da unize i Vudstok i pripadnike i nosioce i glasnogovornike te kulture, putem kriminalizacije, priče o drogama i promiskuitetu. To je održano na farmi koja i dan danas postoji. Osim te reforme vojske, mislim da je kontrakultura doprineli i za neke druge zakonske promene. Zakonodavni sistem je morao da prihvati snažne sugestije ovog pokreta. Kroz masovnu mobilizaciju ideja moguće je nešto promeniti“.

Staša je kratko dopunila Jelenu: „U istoriji čovečanstva postoji jedan blistavi trenutak. 1961. godine u SAD, 2/3 stanovništva je bilo za rat. Ogromna mobilizacija je doprinela tome da je 1969. godine toliko ljudi bilo protiv rata. Milion muškaraca je u rako kratkom vremenu otišlo u Kanadu i dezertiralo. Američke oružane snage su prve koje su morale da ukinu obavezno služenje vojnog roka i uvedu profesionalnu vojsku. To je primer kako se javno mnjenje preokrenulo uz pomoć mirovnog pokreta. To je istorijska vododelnica“.

Džon Lenon, glasnogovornik mira...

„Bitlsu su za kontrakulturu i za kulturu mira jako značajan bend. Oni su pobjegli u Ameriku i doživeli su procvat te kulture, i umetnički i angažmanski. Glasnogovornik mira i samostalan i u bendu je Džon Lenon. On je promišljao politiku i društveni prevrat...Lenon se otvoreno sastajao sa studentskim, crnačkim i mirovnim pokretom i zbog toga je bio praćen. Na koncertima, Bitlsi nisu samo pevali, nego su jasno artikulisali svoju političku misao. Iza njihove muzike stajala je ideja i to je bio problem. Zvanična verzija je Lenona ubio neki ludak, decembra 1980. godine.

Rokenrol stiže u SFRJ...

„Taj rokenrol dolazi i kod nas. Prvo dolazi kroz impretetatorske i imitatorske gde ljudi pevaju popularne rok pesme po kafeima, na koncertima američkih i engleskih umetnika. Onda se šezdesetih ulazi u autorske pesme i muziku. Taj drugačiji izraz i zvuk, i pobuna i traženje drugačijeg sistema vrednosti dešava se i kod nas, u socijalističkoj Jugoslaviji. I kod nas to uspeva zato što ima ko hoće to da čuje. Država nije uradila ništa da to podrži, ali je dopustila na televiziji da to emituje. Rok je okarakterisan kao mladalačka muzika koju treba dopustiti. U to vreme na nacionalnim televizijama nije moglo da se vidi šunda rok nije okarakterisan kao šund, pušten je na tržište da se bori. Iz inostranstva su se donosile ploče, pa trake, uglavnom iz Londona. Muzičari su bili u toku sa zbivanjima i protestima koje je rok kultura nosila. Ja sam na toj kulturi odrasla, to je za mene bila norma.

Antiratni/antimilitaristički rok 90-ih...

Da probamo zajedno da uporedimo iskustvo Vudstoka u vezi sa Vijetnamskim ratom sa onim što se desilo ovde mnogo kasnije. I ovde su se rokeri pobunili protiv rata. U trenutku kada se rok ovde pojavio nije bilo rata, ali je taj izraz formirao generacije koje su na tome rasle u pacifističkom duhu. Moja generacija je išla osamdesetih u školu, tada su počeli bendovi novog talasa. Mi smo slušali *EKV* (Ekaterina Velika), a ne *Bijelo dugme*. Ja nisam mogla njih da razumem, meni se oni nisu obraćali. Ja sam njihove pesme doživela kao lov na žene. Za razliku od njih, nema ničeg seksističkog ni u jednom tekstu *EKV*, to je jedini jugoslovenski bend bez seksizma. Za nas je bilo važno da su se *EKV* i još neki bendovi zaista se suprotstavili ratu. Moja generacija je išla na služenje redovnog vojnog roka u vreme rata. To su ti dečaci koji su upisivali fakultete, ili bežali iz zemlje. *EKV*, *Partibrejkers*, *Električni orgazam* su se spojili u pesmi *Rimtitutki*. Imali su veoma kritički stav prema netrpeljivosti, mržnji, ratu, mobilizaciji, i prema razaranju zajedničke kulture sa kojom su stasale mnoge generacije. Milan je rođen u Zagrebu, a posle je živio u Sarajevu i Beogradu. On je na jednom Beogradskom proleću govorio o prijateljima iz cele ex JU. On je humanizovao one koje je JNA dehumanizovala. Vrlo je važno promišljanje. Uvek su pojedinci ti koji hoće da kažu jasno i glasno. Milan je bio taj. On se odnosio prema vremenu. Ti veliki albumi su iz 1991. i 1993. godine.

Komentari...

Staša: Odbojnost prema JNA počela je još pre rata. Taj pokret protiv JNA, kao i protiv štafete mladosti, počeo je u Sloveniji. Najvažniji kulturni centar u Sloveniji (Metelkova) je bila kasarna JNA. To je nastalo početkom osamdesetih godina.

Mi smo svojim drugarima govorili da ne idu u vojsku. Ja sam odrasla na Vudstoku, na tom tragu, vojska je za nas bila najveći mrak, najveći neprijatelj rokenrola. *EKV* je bila najjugoslovenskiji bend. U jednom trenutku SUBNOR (Savez boraca) su *EKV* dali 1987. godine nagradu '*Sedam sekretara SKOJ-a!*' Oni su kupili *Bijelo dugme* je bio režimski bend, kupili su ga.

Veliki antiratni koncert '*Ne računajte na nas*', bio je u Beogradu, 25. aprila 1992. protiv opsade Sarajeva, na koncertu je bilo 30.000 ljudi a Milan Mladenović (*EKV*) imao je najveću zaslugu za to.

Marijana: Duca Marković (rok novinarka) mi je ispričala da je tada u vreme tog koncerta ponudili snimak koncerta svim jugoslovenskim televizijskim centrima, jedina stanica koja ga je pustila je Jutel.

Goran: Milan je na početku koncerta 1991. pozvao na minut ćutanja za sve žrtve rata.

Depolitizacija rok kulture...

Staša: Milanovom smrću su pravi rokeri preživeli poniženje. 1999. godine, za vreme bombardovanja, na istom trgu gde je bio antiratni rok koncert 1992. nije bilo rokera...sem ako Bajagu neko takvim ne smatra?! Naime, tokom Nato bombardovanja (1999.) tokom tzv. koncerata, od marta do juna 1999.

godine, na Trgu Republike u Beogradu, nestao je buntovni antinacionalistički karakter rok muzike, tako da su neki rokeri (Bora Đorđević, Bajaga, D. Cukić, Van Gog...) su nastupali u patriotsko-nacionalističkom duhu....

Jelena: Danas ne postoji neki pokret u pop kulturi koji predlaže novi sistem vrednosti. Ona samo umnožava vrednosti iz hegemonih kultura. Medijski prostor je danas drugačiji, prave se male zajednice koje imaju obeležje kontrakture, ali one ne mogu da budu globalni pokret. Nema scene...

Vladimir: Da li je moguća nova muzička revolucija?

Ljubica: Ja mislim da ne. Muzika se više ne vezuje za filozofiju života. Postoji neka anderground kultura, ali ona je mala. To je i globalni fenomen. Kako ko umire, tako umire i scena. Kada je rok postao neka vrsta mejnstrima, tu se uložilo gomila para a čim prekineš dotok novca ili prestane ili ode u drugom pravcu.

Marijana: To treba staviti u vremenski kontekst. Duh roka je bio 1968. godine. To je deo traganja za nečim drugačijim. Početkom devedesetih imamo zaokret udesno.

Jelena: Mene zabrinjava to da se danas minimizuje promena koju je iznedrio taj antiratni pokret zajedno sa muzikom. To se briše, pretvara se u jednu dobroćudnu i bezazlenu priču o pop muzici, mladima, provodima. Prognano je iz politike. Ne daje mu se politički značaj koji je imao. Ili se romantiziraju njihovi životi. Stalno su ti pokušaji da se to drugačije mišljenje koje je artikulirano drugačije da se ono izbriše, depolitizuje, zabašuri. To je sistem koji nema sistem vrednosti, on sve ruši, degradira.

Staća: Oduzima se i sećanje na antiratni otpor. Isto se rok muzici oduzima antiratni stav.

Jelena: To rade sami rokeri. Ja sam uvek Bijelo dugme doživljavala jezivo. Kada su se oni pojavili, neko mi je rekao da oni su bili izraz slobode?!

Militarizam i alternative, o nenasilju i antimilitarizmu – kontroverze, izazovi...(radionicu je moderirala Staša Zajović)

Učesnicima je podeljen antimilitaristički esej „*Pet smrtnih grehova militarizma*“ Kolektiva za nenasilje i edukaciju/Colectivo Noviolencia y educacion, Madrid.

Najviše se učesnika opredelilo za sledeće mitove: **Vojska pruža mnogo prilika, znanja i perspektiva; Vojska i vojnici sprečavaju rat; Bez vojski vratili bismo se u ropstvo; Ulaganjem u vojne troškove stvaraju se radna mesta** ...i na sledeći način su demontirali ove militarističke mitove:

- Vojske su sistemi za ubijanje (*Marijana*)
- Naš ugled ne zavisi od broja oružja koje imamo nego od sigurnosti zdravlja i obrazovanja građana (*Merima*)
- Zakon o ravnopravnosti polova manipulira brojkama žena u vojsci. Koriste se demokratski alati za koje smo se borile da se stvara prostor za militarizam. To je kamuflirana prilika da se postigne dominacija, da vlast ojača (*Vildana*)
- Ja znam mnoge ljude koji su išli u vojsku sa velikim prezirom. To vreme koje su proveli tamo mogli su da iskoriste za ono što vole, a ne za disciplinu koja ničemu ne vodi (*Marina*)
- Novac koji se baca na silne vojne vježbe, može se bolje iskoristiti za znanost i da se od znanosti što više mladih ljudi imaju perspektivu. Na taj način bi puno više pomoglo ljudima (*Marica*)

- Cela poenta vojske je priprema da muškarci slušaju kada ih pošalju u rat (Tomislav)
- U vojsci se uče tehnikama, a prije svega mentalitetu da discipliniraju sve one koji bi da krše vladajući poredak (*Lino*)
- Treba nam vojska da bi proizvodili oružje, da bi se ratovalo. Ako ne bi bilo vojske ne bismo ratovali (*Rejha*)
- Ja sam prigovarač savesti. Mislim da je to bilo korisnije za državu i društvo, nego da sam nosio pušku (*Vladimir*)
- Vojska i vojnici ne sprečavaju rat, mi smo videli da to nije tako. Kada je pao zid dobili smo preko 160 ratova, jer je bilo toliko oružja koje je trebalo izvoziti (*Slavica*).
- Čisti je cinizam da je vojska je nužna za mir (*Stefan*)
- Ja sam za prigovor savesti na vojne troškove, za to Španiji izborio antimilitaristički pokret (*Violeta*)
- Da ne postoji vojska ni oružje, rata ne bi ni bilo (*Suvada*)
- Ja sam protiv vojske i oružja. Ako bi se vojska ukinula, kada su vanredne situacije mora da postoji civilna zaštita (*Ljubica*)

Potom je prikazana video instalacija '**Jednoga dana.../One day**) u trajanju od 10 minuta, nastao po istoimenoj pesmi Oskara Daviča umetnice Milice Tomić, koja tokom ovog performansa obilazi ceo Beograd sa puškom (kalašnjikov), niko je ne zaustavlja, što potvrđuje normalizaciju militarističkog nasilja (*To je postalo normalno stanje; u našoj regiji niko ne strahuje od naoružanih ljudi; u Srbiji su civili među najnaoružanijima na svetu...*).

U dinamičkoj vežbi o nenasilju, kontroverzama nenasilja, učesnici su istakli sledeće:

- **Nenasilje je aktivna borba i otpor koji isključuju upotrebu** ('Nenasilje nije pasivnost, nego jedan aktivni mehanizam, gde se mi borimo protiv svih vidova sile');
- **Nenasilje je odbijanje svakog vida mobilizacije za rat, odbijanje da se nosi i koristi oružje:** („Verujemo da je politika nenasilja jedino preostalo rešenje sukoba. Ako se ceo narod digne koristeći politiku nenasilja, mislimo da je moguće odupreti se militarizaciji i mobilizaciji. Do sada smo živeli u militarizovanim društvima, uvek su tu bile prisutne i vojska i naoružanje. Ako se tome suprotstavimo, prekinućemo neki kontinuitet“)
- **Nenasilje je suprotstavljanje militarizaciji društva - odbijanje jednoulja. To je otpor nepravdama, ali i otpor prema ćutanju u odnosu na nepravde...**
- **Nenasilje je upotreba sile u nužnoj samoodbrani, ali bez nanošenja povreda i ugrožavanja života drugih** ('Ako neko hoće da me bije, ja moram da se branim. Ili pustiti i biti heroina žrtva ili se suprotstaviti'; Ja sam uvek protiv toga da se izigrava žrtva-heroina. Ako te neko ubija, ti treba da ga sprečiš u tome. 'Ti imaš tehniku da onesposobiš čoveka, a ne ozlediš ga. To je samoodbrana. Ja podržavam tu vrstu samoodbrane'; 'I Gandi kaže da je nasilje opravdano u samoodbrani'; 'Samoodbrana je nešto što je nužno. Vojni odgovor na upotrebu vojnih sredstava je opravdano. Kada država izvrši agresiju, ja smatram da je oružani odgovor opravdan. Ne postoji nijedan način da se građani zaštite...')
- **Nenasilje je otpor strukturnom nasilju, posebno siromaštvu** ('Siromaštvo je strukturno nasilje, to je sistem koji stalno stimuliše nasilje; 'Hrana ne oružje je nastao osamdesetih godina u SAD od grupe antinuklearnih aktivista. Njihova strategija je bila nahraniti gladne, jer su smatrali da je glad i siromaštvo direktna posledica rata i kapitalizma. Oni su postali globalni pokret. Njihova ideja je da se mnogo troši na naoružanje, a ne na hranu. Oni ne kupuju, nego recikliraju hranu. Oni skupljaju i spremaju javno tu hranu i hrane beskućnike i sve one koji žele da jedu. To je uglavnom vegeterijanska i veganska hrana. Oni su samoorganizovani, nisu hijerarhijska grupa'=

- **Nenasilje je moralni princip, ali i tehnika i strategija borbe** (Nije dovoljan moralni princip bez strategije i tehnike, ali su neophodni jasni politički ciljevi)

Među brojnim dilemama i kontroverzama, najviše je bilo reči o odnosu između cilja i sredstava (Da li je legitimno i opravdano udružiti se sa nekim ko misli drugačije samo da bismo se dokopali vlasti? Da li bolje Vučić da vlada još godinama, ili da idemo na vlast sa Dverima? Ne možemo pustiti Vučića da vlada još sto godina; najveći problem je nacionalizam i protiv njega je imperativ...). Dileme nisu razrešene...

Ovaj deo završen je projekcijama antimilitarističkih filmova:

'Nepokorni' (Insumisos) – 20 godina neposlušnosti u trajanju od 25 minuta, o istoriji i akcijama antimilitarističkog pokreta 'Insumisos' /Nepokorni), Španija; film je snimljen 2010. u produkciji Bakearen Etxea-KEM-MOC (Pokret za prigovor savesti).

"Neki drugačiji muškarci" (13 min.) o femističko-antimilitarističkom angažmanu aktivista ŽUC-a o razlozima njihovog angažmana u ŽUC-u itd. Film je impresionirao učesnice, posebno iz BiH i Hrvatske: *'ŽUC se nalazi u teškom okruženju i nemam reči hvale za tu borbu' (Suvada), 'One nikada od toga ne odustaju, borbe protiv rata, nasilja' (Marica); 'Ovo se zove borba i istrajnost u svemu. Nekada će sve izaći na površinu. Vi ćete nekada i u svojoj zemlji biti cenjene i poštovanje' (Rejha); 'Ja neću nikada zaboraviti kada ste došle u Tuzlu, kada su vam se ljudi zahvaljivali za sve što radite' (Merima); 'Meni je interesantno što je svaka akcija drugačija. Oni vas očekuju, toliko imamo od vas da naučimo u daljim borbama' (Vildana) itd.*

Tokom evaluacije iskristali su se sledeći stavovi:

- **Učešće u zajedničkom obeležavanju godišnjice zločina** (ispred kasarne u Topčideru i ulična akcija u gradu) imalo je snažan političko-moralni i aktivistički značaj;
- **Kombinacija aktivističkog, teorijskog, umetničkog sadržaja jeste pravi put za sticanje znanja, promišljanja o tegobnim i teškim pitanjima, ali i jačanje prijateljstva i uzajamne podrške** (*'Prijatno mi je bilo da razgovaram u prijatnom okruženju razgovaram o temama koje su teške' (Vladimir); 'Meni lično je bio bolji ovaj drugi modul. Bliži mi je ovaj modul aktivističko-teorijski. Imali smo ulicu, blokove interakcija, analiza' (Vildana); 'Ja se ne mogu odlučiti šta mi je bilo bolje. Baš sam ponosna što sam sa vama bila na ulici. Teorijski deo mi je bio odličan. Filmovi su bili jako emotivni. Izazivali su dosta emocija. Ja sam zaplakala. Nadam se da ćemo nastaviti se družiti' (Merima); 'Zadovoljan sam i drago mi je što sam čuo nove perspektive' (Tomislav); 'Meni je bilo divno. Bilo je drugačije nego inače' (Violeta); 'Ja sam prisustvovala i prvom teorijskom delu. Ovo je bilo dinamičnije. Upoznala sam nove ljude. To nas tera na razmišljanje šta se desilo' (Marina).*
- **Zajednički rad raznih generacija - omladine i žena starije generacije** (*'Drago mi je što sam bila na ovome što je bilo drugačije. Drago mi je što je učestvovala omladina' (Rejha); 'Drago mi je što su došle žene iz Hrvatske i BiH, da budu sa nama' (Tomislav); 'Imale smo drugačiji rad. Posebno mi je drago mi je da je bilo mladih ljudi. Iako imam iskustva i starija sam uvijek nešto novo čujem i naučim' (Marica); 'Ovakav seminar je drugačiji, jer ima dosta omladine. Čula sam različite teme i mišljenja, ali smo svi zajedno, imamo isti cilj' (Suvada); 'Dobro je bilo što nisu bili samo mladi, nego mešovita grupa raznih generacija. To je dobro da razmenjujemo iskustva. Drago mi je što su bile žene iz Hrvatske i BiH. Bilo je jako inspirativno' (Stefan); 'Drago mi je kada vidim one koje znam ali i nove. To je ono što me učvršćuje' (Slavica).*

Dogovoreno je da se što češće organizuju ovakvi susreti...

(Transkript uradio: Miloš Urošević; izveštaj priredila: Staša Zajović)